

## פרק רביעי

# דגמי דה־רדיקליזציה מערביים

הפרק סוקר את חמשת מקרי הבוחן ששבים ועולים כדוגמאות המרכזיות ליישום תהליכי דה־רדיקליזציה בהיסטוריה המודרנית – גרמניה, יפן, עיראק, אפגניסטן ובוסניה. מקרים אלו והלקחים העולים מהם עומדים בבסיס הצעות רבות ליום שאחרי ברצועת עזה, אשר הוכנו זמן קצר אחרי שבעה באוקטובר. תהליכי הד־רדיקליזציה במקרים אלו נבנו סביב שינוי אידיאולוגי מונחה על ידי גורמים מבחוץ (המדינות הכובשות), וכללו רפורמה מוסדית וייצוב ביטחוני. כל המקרים הללו מביאים לידי ביטוי מודל מערבי של דה־רדיקליזציה, במובן זה שהמדינות שהגו ויישמו אותן היו מערביות (ובייחוד ארצות הברית).

### גרמניה: הקרסה ותכנות מחדש של התרבות הפוליטית<sup>1</sup>

**תקופה:** אחרי מלחמת העולם השנייה (1945 עד שנות ה־50).

**הקשר:** כניעתה ללא תנאי של גרמניה יצרה הזדמנות ל"תכנות מחדש" מקיף של החברה והמדינה. המשטר הנאצי פורק והכיבוש של בעלות הברית אפשר שליטה חיצונית בבנייה מחדש של המערכת הפוליטית והאידיאולוגית.

### מהלכים מרכזיים

- **חינוך** – מורים שהיו מזוהים עם הנאצים סולקו, ועשרות אלפים הוכשרו במהירות לפדגוגיה ברוח דמוקרטית. כבר ב־1945 הוכשרו אלפי מורים חדשים כדי למלא את הפערים שהותיר תהליך הד־נאציפיקציה. תוכניות הלימוד הדגישו אחריות אזרחית, חשבון נפש היסטורי וחשיבה ביקורתית, לרבות לימוד השואה ודחיית אידיאולוגיית הגזע.
- **תקשורת** – הוקם מערך תקשורת מפוקח שנועד להחליף את התעמולה הנאצית. רישיונות לעיתונות ולרדיו ניתנו למי שלא זוהו כנאצים, והתכנים עודדו שיח דמוקרטי, חופש ביטוי וסובלנות, אשר סללו את הדרך לד־מיליטריזציה אחרי המלחמה.

1 ניתוח מקרה הבוחן של גרמניה מתבסס על: אורבך ועמיתיו (2024); ארמלין (2024); GHDI (1945); Kater (1987); Koehler (2017); Taylor (2011).

- **מערכת משפטית ומנהלית** – בכירים נאצים הועמדו לדין בנירנברג, בעוד בדרגים נמוכים הושארה באופן סלקטיבי חלק מהפקידות כדי לשמר תפקוד מנהלי. בתי משפט ומשרדי ממשלה אוישו מחדש תחת פיקוח בעלות הברית, והמסגרת המשפטית הותאמה לנורמות הדמוקרטיות החדשות.
- **שיקום כלכלי** – תוכנית מרשל אפשרה לייצב מערכת שירותים בסיסיים לאזרח ובנייה מחדש של מוסדות, והקתה את התנאים החברתיים שהזינו בעבר קיצוניות. ההתאוששות הכלכלית חיזקה את הלגיטימיות של המדינה שהוקמה מחדש.

## יפן: המשכיות שלטונית תוך שינוי אידיאולוגי<sup>2</sup>

**תקופה:** 1945–1952.

**הקשר:** כמו במקרה של גרמניה, הכניעה של יפן הייתה ללא תנאי אך בניגוד לגרמניה, המערכת השלטונית, קרי מוסד הקיסרות, נשמרה. הרציפות הסמלית נוצלה בידי שלטון הכיבוש בהובלת הגנרל האמריקאי מק'ארטור כמנוף לרפורמה אידיאולוגית ומוסדית רחבה.

### מהלכים מרכזיים

- **רפורמה חוקתית** – חוקה חדשה (1947) עיגנה עקרונות של פציפיזם (סעיף 9), חירויות אזרח וממשל פרלמנטרי, והגדירה מחדש את סמכויות הקיסר באופן שהותיר לו מעמד סמלי בלבד. עם זאת, עצם הותרת מוסד הקיסרות על כנו סייעה לציבור היפני לקבל את השינויים.
- **רפורמה דתית** – החוקה החדשה הכריזה על חופש דת וביטלה את מעמד השינטו כדת המדינה, מה שסייע לשבור את ההתכה בין דת למדינה.
- **דה-מיליטריזציה וחינוך לנורמות אזרחיות** – תכנים מיליטריסטיים הוסרו מתוכניות הלימוד, בוגרי צבא הורחקו מהוראה ותוכניות לימודי האזרחות נכתבו מחדש ברוח דמוקרטית.

---

2 ניתוח מקרה הבוחן של יפן מתבסס על: אורבך ועמיתיו (2024); Breen & Sumimoto (2000); Truman (1945); Thomas (2014); Teeuwen (2010).

- **מערכת משפט וממשל** – המוסדות היפניים (משרדים, בתי משפט ושירות המדינה) נשמרו מבחינה מבנית ופעלו תחת מפקדת הכיבוש. כך נשמר כושר התפקוד המדינתי, שבהדרגה "יושר" עם הסדר החוקתי החדש.

## עיראק: הדרה ותגובת נגד<sup>3</sup>

**תקופה:** אחרי 2003.

**הקשר:** לאחר הפלישה בהובלת ארצות הברית פירקה הקואליציה את משטר הבעת' ללא מסגרת מעבר שתאפשר לשמור על רציפות מוסדית ותספק לגיטימיות לשינויים. הדה' בעת' יזציה הדיחה רבבות עובדי ציבור ואנשי צבא ופערה חלל שלטוני.

## מהלכים מרכזיים

- **מנהל ציבורי וביטחון** – צבא עיראק פורק ואנשי הבעת' הורחקו ממוסדות שלטון ללא מיון מקצועי וללא שיקום, מה שיצר ואקום ביטחוני, החריף קיטוב עדתי ודחף לצמיחתן של מיליציות.
- **רפורמת משילות** – תהליכי ביזור מאוחרים ובלתי מתואמים הותירו רשויות חלשות וממשל מרכזי שנתפס כמוטה עדתית ולא כשיר. שחיתות וסמכויות עמומות פגעו בשירותים בסיסיים ובאמון הציבור.
- **מוסדות דתיים ועדתיים** – הקיטוב הגובר והיעדר תשתית של סמכות דתית מתונה יצרו כר פורה לכניסתם של נרטיבים קיצוניים, לרבות ג'האד עולמי חוצה גבולות.
- **חינוך וחברה אזרחית** – המאמצים לחינוך אזרחי היו נקודתיים; לא הוחלף מערך הלימודים בקנה מידה לאומי, בדומה לגרמניה וליפן; ארגוני חברה אזרחית פעלו באופן בלתי אחיד וללא יכולת לגשר על משבר הלגיטימיות.

3 ניתוח מקרה הבוחן של עיראק מתבסס על: אורבך ועמיתיו (2024); ארמלין (2024); DAI (n.d.); Glazzard (2023).

## אפגניסטן: פרגמנטיזציה ללא טרנספורמציה<sup>4</sup>

**תקופה:** אחרי 2001.

**הקשר:** לאחר הדחת הטאליבאן הותנע מאמץ נרחב של בניין מדינה ויושמו רכיבים של DDR, אך לא הונהגה אסטרטגיית דה'רדיקליזציה שלמה. תהליכים אלו נכשלו גם בשל המבנה השבטי המורכב והמסוכסך בתוכו, וחוסר הלגיטימיות של ממשל בחסות האמריקאים.

### מהלכים מרכזיים

- **DDR** – הוצעו תמריצים כספיים לניתוק לוחמים ממסגרותיהם, אך ללא כלים לשינוי אידיאולוגי וללא מסלולי שילוב ארוכי טווח בחיים אזרחיים נורמטיביים.
- **חינוך** – מרבית המדרסות פעלו מחוץ לפיקוח; בתי הספר הממלכתיים סבלו ממחסור במורים ובהכוונה פדגוגית; והתכנים הדתיים המשיכו לשקף תפיסות בעייתיות.
- **מוסדות דת** – למדינה הייתה שליטה מצומצמת ברשת המסגדים ובמינויי האימאמים; ארגונים אסלאמיים שמרניים הרחיבו השפעה בקמפוסים ובחברה.
- **משילות וצדק** – שחיתות וחולשת המדינה חיזקו לגיטימיות של בתי דין לא-ממלכתיים של הטאליבאן, שנתפסו כנגישים וצודקים יותר.
- **חברה אזרחית ותקשורת** – עמותות וגורמי תקשורת ברוח חדשה פעלו בעיקר בערים; באזורים כפריים מילאו שחקנים לא-מדינתיים את הוואקום, סיפקו שירותים ועיצבו זהויות מקומיות מעבר להישג ידה של המדינה.

## בוסניה: שימור נרטיבים קיימים והפרדה אתנית<sup>5</sup>

**תקופה:** מאז הסכמי דייטון (1995 והלאה).

**הקשר:** ההסדר שם קץ למלחמה, אך עיגן חלוקה אתנית באמצעות מגננוני חלוקת כוח טריטוריאליים וקבוצתיים.

4 ניתוח מקרה הבוחן של אפגניסטן מתבסס על: אורבך ועמיתיו (2024); Auld (2015); Sahar & Kaunert (2022).

5 ניתוח מקרה הבוחן של בוסניה מתבסס על: ארמלין (2024); Belloni (2001); Jeremic & Jayasundara-; Simović & Adžajlić-Dedović; OSCE (2009); Kappler & Richmond (2011); Smits (2022); (2023).

## מהלכים מרכזיים

- **עיצוב מוסדי** – בפיקוח האיחוד האירופי והנציג העליון שלו הוקמה תשתית מוסדית חדשה (נשיאות ברוטציה, בנק מרכזי, בית משפט חוקתי), אך מנגנוני חלוקת כוח שימרו את האליטות הישנות והגבילו אינטגרציה בין־קהילתית.
- **חינוך** – בתי ספר נותרו מופרדים; תוכניות לימוד שונות הטמיעו נרטיבים היסטוריים נבדלים; יוזמות שילוב היו לרוב במימון תורמים ונקודתיות.
- **משפט ומשילות** – רפורמות פורמליות נתפסו ככפיות מבחוץ, והאמון הציבורי בהן היה נמוך.
- **חברה אזרחית ותרבות** – ארגונים אזרחיים פעלו במידה רבה באותן מסגרות אתנו־סקטוראליות של הפוליטיקה הפורמלית; יוזמות דוגמת סיפור עדויות גישרו על הפער באופן מוגבל בלבד.

## המודל המערבי כהשראה ליוזמות דה'רדיקליזציה ברצועת עזה

אחרי שבעה באוקטובר התפרסמו מספר הצעות ויוזמות לדה'רדיקליזציה של החברה הפלסטינית (JINSA, FDD, INSS, מיתווים, מרכז דיין ועוד). ההצעות השונות שואבות במישרין ממקרי הבוחן שהובאו פה, וקווי הדמיון ביניהן רבים בכל הנוגע לעקרונות הפעולה המרכזיים:

- **הבסת שלטון חמאס, פירוק נשקם של חמאס ויתר ארגוני הטרור ופירוז הרצועה**, כדי להוכיח את כישלונה של האופציה האלימה ולהציב את התנאים הדרושים ליצירתה של חלופה שלטונית ורעיונית לחמאס.
- **בה בעת, שמירה על רציפות משילותית** – באמצעות מנהל טכנוקרטי פלסטיני זמני, שיעבוד בפיקוח ובסיוע גורמים חיצוניים שאינם האו"ם, ובכלל זה כמובן ישראל.
- **ריכוז המאמץ בקידום שינויים מבניים במערכות השלטון**, בדגש על מערכות החינוך, התקשורת והמשפט.
- **בה בעת, דאגה גם להכשרה וחינוך של מנהיגות מקומית**, ברוח ערכי המתכונות הפוליטית.
- **מתן אופק מדיני חיובי** כתמריץ חיוני ברמה הלאומית לשיקום פוליטי וחברתי. היוזמות השונות נחלקות בנוגע למצב הסיום של האופק המדיני, בין אלו הדוגלים בהקמתה של

מדינה פלסטינית "בקצה הדרך" לבין אלו המסתפקים בהענקת ריבונות מוגבלת בלבד, מטעמים ביטחוניים.

- **פעולה מהירה**, מתוך תפיסה שחלון ההזדמנויות ליצירת שינוי זמין לטווח קצר.
- בה בעת, התניית תהליכי השיקום האזרחי והענקת סמכויות לממשל המקומי על בסיס **עמידה ביעדים ובמדדים** של דה־רדיקליזציה, ולא על בסיס לוחות זמנים קבועים מראש.

### מגבלות המודל המערבי

המודל המערבי הוא מקור השראה ואף בסיס ליוזמות הדה־רדיקליזציה השונות עבור רצועת עזה, ממספר טעמים: זמינות המידע על אודותיו, הצלחותיו ההיסטוריות (גרמניה ויפן, ובמידה חלקית גם בוסניה), הזדהות עם התפיסה הערכית שבבסיסו (מסגרות משפטיות, רפורמות מבניות, נורמות דמוקרטיות), והשיטתיות של אופן יישומו (תוכניות עבודה, יעדים מדידים). ואולם מקרי ההצלחה התרחשו במדינות בעלות רקע פוליטי ותרבותי שונה מזה של רצועת עזה. לגרמניה היה רקע דמוקרטי, ולה וליפן היו מוסדות מדינה חזקים שניתן היה לתקן ולא נדרש לבנותם מחדש. את החלפת האידיאולוגיה הקיצונית ניתן היה לעשות מבלי לבטל את הזהות הלאומית, בשונה מהזהות הפלסטינית, השזורה באתוס המאבק וההתנגדות לישראל.

חשוב גם להבחין כי שני מקרי הבוחן של מדינות מוסלמיות – עיראק ואפגניסטן – מציגים כישלון של תהליך הדה־רדיקליזציה. ניכור כלפי הכובש הלא־מוסלמי, אתוסים דתיים וזהויות לוקאליות התחרו בנרטיב שעמד מאחורי הניסיונות לדה־רדיקליזציה. רצועת עזה דומה לעיראק ואפגניסטן (מקרי הבוחן הכושלים) יותר מאשר לגרמניה ויפן (מקרי הבוחן המוצלחים). אין לה מורשת של מוסדות מודרניים־דמוקרטיים שניתן לשחזר, והיא נטועה כמוהם בתרבות המזרח־תיכונית המוסלמית, עם חשד עמוק כלפי התערבות זרה (הגם שעזה אינה סובלת מיריבויות שבטיות ואתניות הקיימות בשתי המדינות הללו, המקשות גם הן על קידום תהליכי מתינות ודה־רדיקליזציה).

מכאן שנדרשת פרדיגמה אחרת, כזו הנשענת על מתווכים ערבים־מוסלמים הנתפסים כאמינים, בניית מנגנוני משילות שמשוקעים באופן עמוק בהקשר התרבותי המקומי ורפורמה אידיאולוגית שמעוגנת באסלאם. בפרק הבא נבחנים דגמי דה־רדיקליזציה שהנהיגו משטרים שונים ברחבי העולם הערבי, הממנפים סמכות דתית ומנגנוני שליטה חברתיים – כיווני פעולה מעניינים לבחינה למציאות העזתית.